

Frá Rómverjum til riddara

Bls. 26–41

Kaflinn tengist aðeins einu inntaksmarkmiði aðalnámskrár:

Nemandi á að

- gera sér grein fyrir ... útbreiðslu kristni í Rómaveldi og hvernig hún barst norður á bóginn

Útbreiðsla kristinnar er ekki rakin til Norðurlanda því að það tilheyrir síðari kafla, hins vegar til Írlands og Bretlands sem einnig skipta máli fyrir kristnun Íslands.

Efni kaflans er þó ekki bundið við kristnisöguna heldur tekur með stiklur úr stjórnmálasögu sem brúa bilið milli Rómaveldis og víkingaaldar. Þar koma við sögu aust-rómverska ríkið eða Miklagarðsríki, þjóðflutningarnir í Evrópu, heimsveldi Araba og riddaraveldi Karlunga í Vestur-Evrópu. Þar sem ekki er mælt fyrir um þetta efni í námskrá er að sjálfsgöðu óþarft að hver nemandi vinni með það allt.

Konstantínus keisari

Bls. 26–28

Umræður eftir lestur kaflans

- Skoðið á korti staðsetningu og aðstæður í Róm annars vegar og Konstantínópel hins vegar.
- Eruð þið sammála því að Konstantínópel hefði verið hentugri höfuðborg?

Verkefni

- Ímyndið ykkur fólk í Rómaveldi á dögum Konstantínusar, einhverja tvo sem eru að tala um hvort það sé rétt að hætta við heiðnina og verða kristinn. Það geta til dæmis verið hjón að tala saman – eða gamlir vinir – eða tveir hermenn – eða bóndakona að tala við konuna á næsta bæ. Eða bara einhverjir sem ykkur dettur í hug. Látið annan mæla með kristninni og hinn á móti. Hvað gætu þeir til dæmis sagt? Þið getið teiknað mynd og sett í talblöðru hvað fólkið segir. Eða kannski skrifað það niður og flutt það eins og leikrit.

Fróðleikskorn

Konstantínus keisari

Styttan (bls. 26), ásamt styttunum af Ágústusi og Sesari (bls. 8 og 10) og minj-unum á Rómartorgi (bls. 5), minnir á hvernig hvítur marmari var notaður, bæði í Grikklandi og Rómaveldi, í myndlist og byggingarlist.

Sagan um **Konstantínus og krossinn** (mynd bls. 27) er, eins og margar þjóðsögur, til í mismunandi myndum. Líklega er sú gerðin upprunalegust sem nefnir ekki krossmark heldur „tákn Krists“ (gert úr grísku bókstöfunum fyrir hljóðin **k** og **r**; þeir líta út líkt og X og P), en í seinni gerðum sögunnar varð krossinn ofan á. Síðar var sagan heimfærð á danskan konung, Valdimar sigursæla, sem gerði innrás í Eistland og háði þar orrustu við heiðna heimamenn árið 1215. Sagan var ekki skráð fyrr en löngu seinna, en samkvæmt henni hafði gunnfáni með krossmarki fallið niður af himni og rödd hljómað sem hét Dönum sigri ef þeir bæru þetta merki gegn óvinum sínum. Eftir þessari sögu er gerður þjóðfáni Dana, Dannebrog. Að hans fyrirmynd hafa aðrar Norðurlandþjóðir valið sér krossfána, m.a. Íslendingar. Þannig tengist íslenski fáninn þjóðsögunni um sigur Konstantínusar.

Dómkirkja keisaranna í Konstantínópel (mynd bls. 27) hét **Kirkja heilagrar visku, Hagia sofia** á grísku. Hún var reist á 6. öld og var stærsta og veglegasta kirkja í heimi þar til henni var breytt í mosku 1453. Á 20. öld, þegar Tyrkland var orðið veraldlegt ríki og islam ekki lengur opinber trúarbrögð, var moskan lögð niður og byggingunni breytt í safn sem bæði er helgað kristinni og islamskri fortíð hennar. (Hægt að skoða á Netinu:

<http://www.3dmekanlar.com/en/hagia-sophia.html>) Islamskar skreytingar, sem huldu eldri kristnar helgimyndir, hafa að nokkru leyti verið fjarlægðar.

Í afkimum kirkjunnar má finna veggjakrot frá ólíkum tímum, m.a. tvær norrænar rúnaristur eftir menn sem kalla sig Hálfðan og Ara (eða Árna). Þeir hafa að líkindum verið hermenn í lífverði Miklagarðskeisara sem á 11. öld var einkum skipaður norrænum mönnum, svonefndum **væringjum**. Þekktastur þeirra (um 1040) var Haraldur Sigurðarson, síðar Noregskonungur (Haraldur harðráði, sjá bls. 76).

Krækjur

Trúartákn

<http://www.icegamer.net/truarbragdavefurinn/islam/takn/islamTakn.htm>

Helgir menn og helgir dómar

Bls. 28–29

Umræður eftir lestur kaflans

- Hvað er að vera dýrlingur?
- Umræður um fyrirmyndir fólks, góðar og slæmar.
- Dagar tengdir fólki.

Verkefni

- Leitið upplýsinga um dýrlinga á vefnum t.d. á Vísindavefnum Takið sérstaklega eftir hvort eitthvað er sagt um **kraftaverk** í sambandi við dýrlinga. Vinnið í hópum, 2–3 saman. Finnið upplýsingar um einn dýrling og segið þekktum frá honum í stuttu máli.

Fróðleikskorn

Helgir menn og helgir dómar

Maríumyndin á bls. 28 er eftir Botticelli, þann sama og Venusarmyndin á bls. 20. Hann starfaði í Flórens, einn af helstu fulltrúum endurreisnarlistarinnar.

Heilagur **Nikulás** (teikning bls. 29) er kenndur við Myra á suðurströnd Litlu-Asíu þar sem sagt er að hann hafi verið biskup á 4. öld. Þar var síðar reist dómkirkja helguð honum og var þar varðveittur „helgur dómur“ dýrlingsins, þ.e. bein sem talin voru líkamsleifar hans. Á 11. öld rændu ítalskir sæfarar beinunum og fluttu til Bari. Þar var byggð sérstök kirkja til að varðveita helgidóminn, fjölsótt af pílagrímmum á miðöldum. Um Nikulás er til fjöldi sagna, óvíst hvort sannsögulegur kjarni er í einhverjum þeirra. **Nikeujátninguna** má finna, með skýringum, á vef Þjóðkirkjunnar: <http://www.kirkjan.is/node/86>

Íslensku dýrlingarnir, Þorlákur Þórhallsson biskup í Skálholti (d. 1193) og Jón Ögmundarson, fyrsti biskupinn á Hólum (d. 1121), voru teknir í heilagra manna tölu með ákvörðun Alþingis (þ.e. goðanna í lögréttu) um 1200. Áður var safnað sögum sem áttu að staðfesta að kraftaverk hefðu gerst þegar beðið var til hinna framliðnu biskupa og „heitið á“ þá, þ.e. lofað að gefa einhverja gjöf ef bænin rættist. Lík biskupanna voru grafin upp og varðveitt sem helgidómar í dómkirkjunum í Skálholti og á Hólum. Þeim voru helgaðir sérstakir messudagar; af þeim er Þorláksmessa á vetur (23. desember) alþekkt. Jónsmessan (24. júní, Jónsmessunótt kvöldið áður) er hins vegar ekki kennd við Jón Hólabiskup heldur Jóhannes skírara.

Síðar kom upp trú á helgi þriðja íslenska biskupsins, Guðmundar Arasonar Hóla-biskups (d. 1237). En þá hafði reglum kirkjunnar verið breytt og bannað að taka fólk í dýrtinga tölu nema með samþykki páfa. Það fékkst aldrei svo að Guðmundur varð ekki opinber dýrtingur enda kallaður Guðmundur góði, ekki helgi. Þó voru bein hans grafinn upp og honum helgaður messudagur, Gvendardagur.

Þegar páfi heimsótti Ísland 1985 var Þorlákur helgi lýstur verndardýrtingur Íslands. Á hliðstæðan hátt geta starfsstéttir eða þjóðfélagshópar átt verndardýrtinga; heilagur Nikulás er þannig t.d. verndardýrtingur bæði kaupmanna (eins og vel sæmir jólasveini nútímans) og námsmanna.

Krækjur

Fróðleikur um Heilagan Nikulás – jólasveininn

<http://visindavefur.hi.is/svar.php?id=5510>

http://www.mbl.is/mm/gagnasafn/grein.html?grein_id=698639

Atli Húnakonungur

Bls. 30–31

Umræður eftir lestur kaflans

- Hvar er Ungverjaland?
- Hvaða þjóðflokkar eru til í dag? Indíánar, Inúítar, Samar og fleiri.
- Skoðið sögurnar af dýrtingunum í kaflanum á undan. Skoðið svo sögurnar af Atla Húnakonungi. Er raunverulegt fólk annaðhvort algott eða alsæmt?

Verkefni

Til að vita meira um þjóðflutningatímamann er gott að sjá á korti hvaða þjóðflokkar voru á ferð og til hvaða landa þeir fluttust. Slíkt kort má finna í söguatlas eða í mannkynssögubók og á Netinu. Svo þurfa nemendur annað kort til að sjá hvað löndin heita núna. Notið kortin til að svara nokkrum spurningum um þjóðflutningana:

- Kom einhver þjóðflokkurinn alla leið norður til Íslands?
- Komst einhver þeirra alla leið suður til Afríku?
- Sést á kortinu hvar Húnar áttu heima? Og er sýnt hvert þeir fóru í herferðir? Komust þeir til Gallíu (Frakklands)? En Bretlands?
- Er sýnt á kortinu hvaða þjóðflokkar voru germanskir? (Það þýðir að þeir hafa talið að tungumál sem er svolítið skylt íslensku.) Sést þá hvort Húnar voru germanskir?
- Tvisvar á þjóðflutningatímanum kom óvinaher til Rómaborgar, lagði hana undir sig, rændi og ruplaði. Sést hvaða þjóðflokkar gerðu það?

Fróðleikskorn

Atli Húnakonungur

Algengt er að flokka þjóðir eftir tungumálum og hafa þau til marks um uppruna þeirra og skyldleika. Á þann mælikvarða eru Húnar nokkur ráðgáta því að tunga þeirra er ekki þekkt og því ekki vitað hvort hún var t.d. skyld mongólsku. En Húnar hafa verið austrænir í útliti og framandi í siðum og háttum.

Aðrar þjóðflutningaþjóðir voru margar germanskar, þ.e. skyldar Þjóðverjum og Norðurlandabúum, en af þeim voru það einungis Engilsaxar sem héldu tungu sinni í nýju landi. Þá fluttust slavar suður á Balkanskaga þar sem Búlgarar, Serbar, Króatar o.fl. eru afkomendur þeirra.

Eða öllu heldur: búlgarska, serbó-króatíska o.s.frv. eru komnar af tungu hinna slavnesku innflytjenda. Fólk sem flyst milli landa blandast alltaf þeim sem fyrir eru en saga tungumálanna er einfaldari. Þannig má t.d. segja að Ungverjar séu afkomendur hirðingjaþjóða, sem kom frá Úkraínu og settist að á Dónársléttunni um 900, af því að ungverskan (fjarskyld finnsku) er komin af tungu þessara innflytjenda. Sjálfsagt eru Ungverjar nútímans líka afkomendur Húna og margra annarra aðkomuþjóða, fyrr og síðar, en með því að flokka eftir tungumálum er horft framhjá slíkum flækjum.

Með sömu rökum teljast Íslendingar einfaldlega norræn þjóð þótt þeir eigi ekki eingöngu ættir sínar að rekja til Norðurlanda heldur að u.þ.b. þriðjungi til Bretlandseyja.

Heilagur Patrekur

Bls. 32–33

Umræður eftir lestur kaflans

- Hvað er munkur/nunna, ábóti/abbadís?
- Hafa þau komið í klaustur?
- Eru klaustur á Íslandi? Hverjir eru þar?
- Hvað gerir fólk í klastrum?
- St. Patriks dagurinn er 17. mars en það er þjóðhátíðardagur Íra.
- Hvers vegna er ekki talað um papana sem fyrstu landnámsmenn á Íslandi?

Verkefni

- Hvenær hafa munkar/nunnur verið á Íslandi? Hvar hafa verið klaustur? Eru til klaustur enn þann dag í dag?

- Finnið myndir af munkum og nunnum frá mismunandi tímabilum og mismunandi löndum. Berið saman.

Fróðleikskorn

Heilagur Patrekur

Styttan af **Patreki** (bls. 32) sýnir, eins og teikningin af heilögum Nikulási (bls. 29), embættistákni biskupa, biskupsstaf eða **bagal**. Bagallinn táknar staf fjárhirða (langan, með krók sem hægt var að nota til að grípa lömb, sjá teikningu bls. 40) í samræmi við algengar líkingar um kristið fólk sem hjörð eða sauði Krists og hann sjálfan sem góða hirðinn. Höfuðbúnaðurinn heitir **mítur**.

Um Patrek er til fjöldi sagna og óvíst um sannleiksgildi þeirra. Um ánauðina á Írlandi er þó til hans eigin vitnisburður. Hann var uppi á 5. öld (ekki vitað nákvæmlega hvenær), ekki fyrsti kristniboðinn á Írlandi en væntanlega einn hinn áhrifamesti.

Smáralaufið (teikning bls. 32, sýnir músasmára sem Írar tengja sérstaklega við Patrek) er tengt við heilagan Patrek vegna sögu um það hvernig hann hafi útskýrt heilaga þrenningu fyrir heiðnum Írum með því að líkja henni við hið þrískipta smáralauf. Á Íslandi er það hins vegar þrilita fjólan sem kölluð er þrenningargras og þrír litir hennar tengdir við þrjár persónur guðdómsins. Sú tenging er þekkt í ýmsum löndum síðan á miðöldum. Fjólan var þekkt lækningajurt og að því leyti nærtækt að tengja hana við hið heilaga.

Um **papa** á Íslandi hafa ekki fundist áþreifanlegar menjar. Papar eða Írar fluttu sauðfé til Færeyja en ekki til Íslands – íslensku búfjárkynin eru komin frá Norðurlöndum – og hafa því ekki stundað búskap á Íslandi eða stofnað þar varanlega byggð. En örugglega þekktu þeir landið og kunnu að sigla þangað. Af ferðum áberandi farfugla, álfta og gæsa, gátu írskir landkönnuðir áttað sig á því að Ísland væri til og í hvaða átt þess væri að leita.

Múhameð spámaður

Bls. 26–28

Umræður eftir lestur kaflans

- Hvað er að vera trúaður? Trúa allir á eitthvað? Hvað er hægt að trúa á?
- Hver er munurinn á trú og trúarbrögðum?
- Hvað er líkt og ólíkt með trúarbrögðunum islam, kristin trú og gyðingatrú? Hver er tilgangur pílgrímsferða og hvernig fara þær fram?
- Bera saman söguna um Múhameð og Jesú.
- Af hverju eru deilur milli trúarhópa?

Verkefni

- Hópverkefni – bera saman nokkur trúarbrögð.
- Leitið að upplýsingum á Netinu um hvaða trúarbrögð finnast á Íslandi auk kristinnar trúar.
- Þekkir þú einhvern sem er annarrar trúar en þú? Hvernig iðkar hann trú sína?

Fróðleikskorn

Múhameð spámaður

Orðið **spámaður** tákna hér ekki þann sem segir fyrir óorðna hluti. Í Gamla testamentinu er það haft um menn sem Guð valdi til að færa fólki boðskap sinn, og það er í þerri merkingu sem Múhameð taldi sig vera hinn síðasta og endanlega spámann. Að kristnum skilningi var hlutverki spámannanna lokið þegar Guð op-beraðist sjálfur í Jesú Kristi.

Mekka (mynd bls. 34) var ættborg Múhameðs, mikilvæg verslunarborg og helgi- staður í arabískri heiðni. Síðan var hún höfuðborg Múhameðs og fyrstu kalífanna. Úr hofi borgarinnar, Kaaba, lét Múhameð fjarlægja guðamyndir (skurðgoð) en byggingin sjálf, og „svarti steinninn“ (væntanlega loftsteinn) sem átrúnaður hafði verið á, urðu helgidómar í hinni nýju trú.

Myndin er frá moskunni í Mekka, mesta helgidómi múslima og langstærstu mosku í heimi en hún rúmar um 800 000 manns auk þeirra sem komast fyrir í garðinum. Þar stendur Kaaba, teningslaga bygging sveipuð svörtu klæði og gull- saumuðum borðum. Fólki er sjaldan hleypt inn í Kaaba en svartu steinninn er greyptur í eitt hornið þannig að hægt er að sjá hann og kyssa utan frá. Pílgrímar, sem koma til Mekka milljónum saman á hverju ári, eiga að ganga sjö hringi kring- um Kaaba.

Þegar múslimar biðjast fyrir, bæði á föstum bænastundum fimm sinnum á dag og við föstudagsbænir í moskum, leggja þeir í bænastellingu og snúa höfði í

átt til Mekka. Í hverri mosku er útskot, táknmynd af helli, sem sýnir stefnuna til Mekka. (Minnir á kór í kirkju, en hann snýr í austur, í átt sólarupprisunnar.) Þegar menn leggjast á bæn í Mekka sjálfri snúa þeir höfði í átt til Kaaba. Moskan mikla í Mekka er því sú eina þar sem ekki er ein ákveðin bænastefna. Myndin er tekin í lok föstudagsbæna, maðurinn í forgrunni er í hvítum búningi pílgríma.

krækjur

Trúarbrögð mannkyns á vef Námsgagnastofnunar

http://www.nams.is/truarbrogd_mannkyns/index.htm

Um Múhameð má lesa í kennsluleiðbeiningum Guðlaugar Björgvinsdóttur,

http://www.nams.is/truarbrogd_mannkyns/islam_klb.pdf

Sjá einnig islamsvef Námsgagnastofnunar

http://www.namsagnastofnun.is/verdenrundt/10_islam/islam_indhold.htm

einkum greinarnar „Stoðirnar fimm“, „Bænin“, „Mekka“ og „Moska“)

Karl keisari mikli

Bls. 36–37

Umræður eftir lestur kaflans

- Riddarar, umræður um búninga riddara, brynjur, lensur og vopn.
- Hvernig eru riddarar sem við þekkjum úr bíómyndum, bókum eða myndasögum?
- Hvernig líta þeir út og hvaða eiginleika þurfa þeir að hafa (hugrekki, hugprýði o.s. frv.)

Verkefni

- Rómverjar koma fyrir í myndasögum eins og sögunum af Ástríki. En það eru til miklu fleiri myndasögur um riddara (til dæmis Arthúr konung eða prins Valíant), líka bíómyndir, tölvuleikir og annað slíkt efni. Auk þess má finna myndir af þeim í mannkynssögubókum og alfræðiritum. Leitið á Netinu að myndum af riddurum.

Fróðleikskorn

Karl keisari mikli

Riddarastyttan sem talin er sýna Karl mikla (bls. 36; hún er nú í Louvre, þjóðlistasafni Frakka) er lítil bronsmynd, gerð um hálfri öld eftir lát hans. Karl er hér ekki sýndur í herklæðum riddara heldur í konungsskrúða, með kórónu á höfði og „ríkisepli“ í hendi. Ríkiseplið, sem á miðöldum táknaði vald konungs eða keisara, er síð-rómverskt keisaratákn, merkir að keisarinni eigi að hafa allan heiminn – jarðarhnöttinn – á valdi sínu. En að jörðin sé hnöttur vissu upplýstir menn allt frá dögum Forn-Grikkja; að miðaldamenn hafi hugsað sér jörðina flata er algengur misskilningur.

Herklaðin sem mynd er af á bls. 37 eru frá 15. öld og sýna síðasta stigið í brynvörn riddaraliðs þar sem allur líkaminn er varinn, helst með gegnheilum stálplötum. Riddari sem barðist í þessum búningi hefur setið á hesti sem einnig var að talsverðu leyti brynjaður, og þurfti hesta af sérstökum stórvöxnum kynjum til að bera þunga brynvarnarinnar. Eldra stig herklæða er hringabrynjan (sbr. styttuna bls. 48), en hún var aðalvörn riddara á tíma krossferðanna. Riddarar Karls mikla hafa að hluta til notað hringabrynjur en einnig einfaldari spangabrynjur þar sem járnplötur eða -spangir eru festar á verjur úr leðri eða klæði.

Karl mikli (á latínu *Carolus magnus*, þar af Karlamagnús í fornritum) var konungur svonefndra Franka sem Frakkland dregur nafn af. Frankar voru ein þeirra germönsku þjóðflutningaþjóða sem stofnuðu konungsríki í vesturhluta Rómaveldis. Karl var sjálfur frá hinum þýska hluta Frankaríkisins og átti höfuðborg sína þar, í Aachen (sjá nánar bls. 77). Frakkland og Þýskaland urðu til sem aðskilin ríki þegar sonarsynir Karls skiptu ríki hans á milli sín.

Saga **ístaðsins** er hér einfölduð nokkuð. Ýmsar riddaraþjóðir höfðu notað einhvers konar leðurlykkjur til stuðnings fótunum, þar á meðal líklega Húnar. Járnstöð eru fyrst þekkt frá Kína. Þau bárust til Evrópu á 6. öld með hirðingjaþjóð sem nefnist Avarar; þeir komu að austan líkt og Húnar og réðu um tíma ríkjum á ungversku sléttunni. Af þeim lærðu bæði Miklagarðsmenn og Frankar að smíða hnakka með ístöðum.

Hvaða ár gerðist það?

Bls. 38–41

Ártöl hafa ekki komið fyrir í efninu hingað til en eru hér kynnt með sérstökum verkefnum, með fram í því skyni að brjóta upp lesturinn með þemavinnu. Mikilvægt er að nemendur kynnist ártölum ekki sem merkingarlausum minnisatriðum heldur sem upplýsingum um tímaröð og tímalengd. Þau kynni verða áþreifanlegri með því að tengja ártöl við eigin reynsluheim og sinna nánustu.

Hér er aðeins fengist við ártöl, ekki aldir, ekki notuð hugtök eins og að Sesar hafi verið uppi á 1. öld f.Kr. eða að nú sé 21. öld e.Kr. Í næsta kafla er hins vegar fjallað um hugtök eins og **steinöld** og **víkingsöld** og getur þá orkað ruglandi að hafa fyrir skemmstu lært um aldir í tímatalmerkingu. Aldir tímatalins þurfa rækilega þjálfun svo að ekki ruglist saman aldaheitin og hundruðin í ártölunum (t.d. að á 17. öld byrji ártölin einmitt ekki á 17).

Ártöl

Tímalínur eða tímaásar eru hið gagnlegasta hjálpartæki við sögunám og er tíma vel varið til að ná valdi á þeim. Mælt er með að nemendur æfi sig fyrst á einföldum tímalínunum með fáum ártölum sem tengja má eigin reynslu eða sinna nánustu.

Fæðing Jesú?

Í þessum undirkafla er sagt frá tveimur atriðum sem snerta tímaásana, þ.e. ártölum fyrir og eftir Krist og árinu eitt. Jafnframt eru tekin dæmi um það sem rætt var í kaflanum Er það nú alveg víst? – þ.e. hvernig ekki er alltaf hægt að vita með vissu svörin við sögulegum spurningum. Vafinn um fæðingardag og fæðingarár Jesú snýst ekki um að trúa eða trúa ekki Biblíunni því að um hvorugt eru neinar ákveðnar upplýsingar í henni. Hentugt umhugsunarefni er að ímynda sér að einhvern veginn kæmi í ljós nákvæmlega hvenær Jesús hefði í rauninni fæðst. Væri þá rétt að breyta ártölunum til samræmis við það? Og væri rétt að færa jólin til að halda upp á rétt afmæli Jesú? Á þessu má auðvitað hver hafa sína skoðun en væntanlega næðist ekki samstaða um það rask sem slíkum breytingum fylgdi.

Fróðleikskorn

Hvaða ár gerðist það?

Kirkja hinnar heilögu grafar í Jerúsalem (mynd bls. 41) var upphaflega reist á dögum Konstantínusar mikla (sjá bls. 28; Fæðingarkirkjan í Betlehem var reist á sama tíma, einnig að frumkvæði Helenu keisaramóður). Þótt múslimar legðu undir sig Jerúsalem friðuðu þeir helstu helgistaði kristinnar og veittu kristnum pílgrímum aðgang að þeim í nærri 400 ár. Á 11. öld fóru valdhafar að amast við pílgrímum og létu rífa kirkjuna. Meðan krossfarar réðu yfir Jerúsalem á 12. og 13. öld var ný kirkja reist sem enn stendur, þó mikið endurnýjuð.